

ГАЛИЧИНА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА: ПОСТУП НАЦІОНАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СЕРЕДИНИ ХІХ ст.

Анотація. У статті відображено основні тенденції національного самовизначення галичан у середині ХІХ ст., а отже, й «західну візію» української національної ідеї. Шляхом аналізу ментального базису та світоглядних орієнтирів інтелігенції, окреслено національну перспективу «культурного пробудження» галицької української спільноти, на основі наукового доробку істориків-класиків.

Ключові слова: Галичина, національне питання, самовизначення, національно-культурна єдність, інтелігенція

Постановка проблеми. З кінця ХVІІІ ст. національне питання для галичан набувало дедалі більшої актуальності. Прикметно, що інтелектуали, які репрезентували Галицьку Україну, ідентифікували себе як зі східним руським (панрусським чи українським) простором у національно-культурному плані, так і з геополітично «значно комфортнішим» західноєвропейським світом.

Якщо історію розуміти як постійний вибір між кількома можливостями, то головні рішення громадсько-активної частини галицьких русинів у ХІХ ст. були пов'язані з кроками на відмежування від європейського простору. Точніше західноєвропейського, оскільки Захід і Європа вже тоді означали певну синонімію. Показовими з них були: вибір кириличної графіки для письма та відмова Греко-католицької церкви від переходу на григоріанський календар. Основу цього вибору становило засадниче питання національної ідентичності. Галицькі русини, тісно споріднені з греко-католицькою церковною ієрархією, розуміли своє головне завдання в абстрагуванні від польського католицького середовища. Не лише інтелігенція, а й більшість населення добре усвідомлювали, що вони не поляки, але все ще мали великі труднощі з визначенням, ким вони є.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пробудження до самостійного національно-політичного життя українського населення Галичини, під час революційних подій 1848 р. було неоднозначно сприйняте сучасниками й отримало суперечливе, навіть контрверсійне відображення в історіографії, зокрема й у новітній. Неупереджений аналіз історичних джерел дає підставу стверджувати, що національний рух галицьких русинів уже від 1848 р., тобто, з моменту свого організаційного оформлення і вступу в політичну стадію розвитку, поєднував кілька різних орієнтацій (пропольську, проросійську, австро-русинську й українську), співвідношення між якими перебувало в постійній динаміці. У зв'язку з цим, час від часу змінювався не лише характер самого руху, а й світогляд його окремих діячів.

Мета. Виявити, проаналізувати та підсумувати основні тенденції національного самовизначення галичан у середині ХІХ ст., що має сприяти глибшому усвідомленню сутності української національної ідеї.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто відзначити, що вже на початку 1860-х рр., коли розкол національного руху в Галичині на два протилежних табори – «молодих» і «старих» («русських» і «русских»), або як їх традиційно називають, – народовців і москвофілів – став очевидним, а кожна зі сторін намагалася довести своє виняткове право на «заступництво інтересів русинів». І перші, й інші апелювали до того, що саме їхні ідейні засади лежали в основі єдиної національно-політичної платформи «русських патріотів» у часи «Весни народів», принагідно звинувачували супротивників у відступництві й зраді.

Протягом другої половини ХІХ ст. сформувалося три групи національних патріотів: старорусини, народовці й русофіли. Згідно з баченням П. Магочія, перед 1870-ми рр., серед галицької інтелігенції були лише старорусини. Наприкінці 1860 – протягом 70-х рр. відокремилися народовці. Русофіли, що однозначно ідентифікували себе з великоруською нацією, структурно відділилися лише наприкінці 1890-х рр. [1].

На такий перебіг подій звернув увагу ще М. Драгоманов, який писав: «Коли по законам національних і спеціально-слов'янських відродим і в Галичині настав час поставлення питання національного, то відповідь на се питане вийшла не в такій простій формі, як в

иньших слов'янських землях, напр., у Чехії, Славонії, Польщі; і викликала окрім натурального розділу інтелігенції на партії культурно-політичні, ще й національні партії» [2]. Згодом І. Франко, аналізуючи події «Весни народів» у Галичині, також змушений був визнати: «Ми майже зовсім не знаєм внутрішньої історії руського руху в 1848 р. Знаємо лише глухо..., що в тодішнім святоюрським таборі не все йшло так гармонійно, як би мало здаватися, що й там були різниці думок, а може й різниці напрямів» [3].

Теза про національну єдність Наддністрянської України з Наддніпряниною була одним із основних аргументів у полеміці з діячами польського національного руху, котрі, як писала «Зоря Галицка», «й бесідами и письмами не признають намь ані нашої землі, ані нашого руського имени, зовуть насъ Поляками грецького обрядку и чадами єдної польської матери» [4]. «Чиї ж то Карпати, чий то Сян, Буг і Дніпро з Дністром, і цілий простір урожайної землі між тими ріками з їх притоками? Яких то князів були столиці в Києві, в тій матері градів руських, у Червені, Володимирі, Перемишлі, Галичі? Скільки імен, стільки святих і дорогих серцю руському пам'яток», – риторично запитував у своїй відповіді на польські писання А. Петрушевич [5]. Спеціальне обґрунтування історичної, мовно-культурної та релігійної єдності українського народу містили звернення Головної Руської Ради до віденських властей, стосовно поділу Галичини [6]. На Конгресі слов'янських народів у Празі 1848 р. представники української делегації наголошували, що виступають від імені всього 15-мільйонного народу, прагнучи створити в Галичині умови для піднесення «цілої руської народності», а не лише її галицької частини [7]. Подібні аргументи прозвучали й у стінах першого австрійського парламенту [8]. Відозва ініціативної групи, зі скликання «З'їзду руських вчених», закликала працювати «для добра 15 мільйонного роду» [9].

Домінування українофільських переконань серед галицької інтелігенції на початку «Весни народів» визнавали навіть їхні супротивники. У листуванні К. Хомінського й А. Петрушевича, які вже на початку революції усвідомлювали себе «общероссами», знаходимо буквально таке: «Совершенно ділю твої гореванья надъ неистовымъ починаніємъ наших Малоруссомановъ. Но Малоруссоманія тепер господствуетъ. Ею заражена наша народна рада, наши посланці въ Відню, якъ увидиш зъ приложенной предплаты на Енеиду Котляревского» [10]. «Но еще хуже, не терпять она жадного сопротивления, и каждого, который о составі нашего языка инного есть мнінія, називаетъ заразъ Pseudo-Русиномъ, измѣнникомъ и Богъ знаетъ чѣмъ» [11].

Російський мандрівник В. Кельсієв, який у середині 1860-х рр. побував на Галичині й встановив тісні контакти з Я. Головацьким, А. Петрушевичем, Б. Дідицьким та іншими діячами «староруської партії», такими словами окреслив їхній національно-політичний світогляд у 1848 р.: «Наша мова руська, а не руська-російська; ми русини, а в Росії росіяни, ми пишемо слово руський з одним «с», а росіяни з двома «с»; ми належимо до двох різних племен; російська мова нам не зрозуміла, російська церква – чужа, ми вірні сини престолу св. Петра, ми віддані слуги Австрійської монархії, тому що тільки у ній наше греко-католицьке віросповідання (унія) втішається належним захистом і покровительством, тоді як у Росії нас переслідують. Чого нам бажати від Росії, де панують батіг і адміністративне свавілля, в той час як наша вітчизна за декілька тижнів сталася однією з найліберальніших держав Європи!? Нехай уряд надасть нам політичні права і побачить, що не лише Росія не буде йому небезпечною, але й сам він буде загрозою для Росії. Наші одноплемінники, що проживають на Поділлі, Волині й Україні, дізнавшись, що хлопи в Австрії отримали волю, тільки й мріятимуть, як би їм перейти під благодійний скіпетр благородного дому Габсбургів. Наші одноплемінники за кордоном позбавлені святої віри батьків наших, унії, російською наругою. Нехай дім Габсбургів надасть нам політичні права – все духовенство України, Поділля і Волині забажає знову повернутися до унії, за котрою воно тепер проливає сльози. Ми не росіяни, ми русини» [12].

Упродовж кількох століть Греко-католицька церква, з її східним обрядом відіграла вирішальну роль у збереженні національної самобутності українського населення Галичини. Власне релігійному чиннику треба було завдячувати тим, хто, під час тривалого

іноземного поневолення, мріяв про культурну та політичну окремішність русинів від поляків. Залежно від політичної ситуації, ідейні провідники русинів могли або наполягати на їхній конфесійній і національній подібності/тотожності, або ж, навпаки, всіляко підкреслювати відмінність. Звертаючись до членів полонофільського Руського Собору, які позиціонували себе «справжніми русинами» [13], кореспондент «Зорі Галицької» писав: «Вы признаетесь до руского щепу, и навіть, що давнійше, признаетесь до руской народности, а принадлежащи по большой части до римського обрядку, де русины не належать, кажете, що обрядокъ не творить народности. – Правда, признаемъ вамъ то е; але жъ най нам слободно буде питатися: «Що есть народність въ идеи, а що въ появи?» [14]. Інший дописувач тієї ж газети зазначав: «Правда, же обрядокъ не одміняє народности, але одъ оного часу, якъ Бояры наши черезъ перемену обрядку на поляковъ попереходили, вже народъ нашъ тутка на Руси чоловіка обрядку римского все за поляка тримавъ и тримати буде. А осли кто популярнымъ быти хоче, той найся верне до обрядку отців своихъ и свого народу, най покаже, же не гордить тимъ обрядкомъ» [15].

Якщо «розділяюча» роль церковного обряду в усвідомленні галицькими русинами своєї окремішності від поляків незаперечна, то питання про його вплив на формування української національної самосвідомості залишається дискусійним. Оригінальність і унікальність Греко-католицької церкви полягала в тому, що її священнослужителі й віряни одночасно виступали в двох іпостасях і, залежно від обставин, могли чи акцентувати на своєму «православному походженні», чи, не менш переконливо, доводити свою «католицьку природу».

Отже, у середовищі греко-католицького духовенства щодо розуміння внутрішньої сутності й перспектив розвитку церкви існувало два ключових погляди, які відображали протилежні тенденції: а) до тісної інтеграції з католицьким світом і латинізації; б) до возвеличення східної традиції й відновлення «первісної чистоти греко-слов'янського обряду» [16]. Кожна з цих позицій мала свої межі: перша – окатоличення, що за тих умов означало ополячення; інша – повернення до православ'я, що несло загрозу русифікації. Тобто, перемога однієї з них не лише привела б до ліквідації унії, але й потенційно загрожувала збереженню національної самобутності галицьких українців. Тому, ставши на чолі національного руху, греко-католицька ієрархія постійно змушена була не тільки відкидати домагання польських лідерів виступати від імені українського населення краю, але й виправдовуватися від звинувачень у тяжінні до «Moskwy і shyzmu», яких не шкодували супротивники, щоб підірвати довір'я у Відні до «вірних русинів». Пошуки уніатською церквою свого особливого місця в релігійному світі й забезпечення права на існування неминуче зумовлювали потребу визначення її позиції у системі державно-політичних, соціальних і національних відносин.

Українські патріоти в Галичині вже на зорі національного пробудження були свідомі величезної історичної ваги вибору основних засад подальшого розвитку спільноти. У вступі до університетського курсу «руської словесності» Я. Головацький висловлювався щодо цього однозначно: «Галицкіи Русине, якъньші видить ся, мають назначенъе въ крузі соплеменныхъ словянскихъ народовъ розвинути свою родиму словесность, свое питоме житъе, поповнити тую розгрань, яка меже Словянами безъ нихъ появляе ся, впливати на образованъе милюновъ свого писмени и переносити европейске просвѣщене тихимъ розвоємъ на весь южнорускій народъ» [17].

У цьому контексті надто категоричним виглядає твердження І. Лисяка-Рудницького, «що в усіх заявах Ради та її окремих лідерів ми не знаходимо жодного спеціального покликання на становище їхніх співвітчизників у Росії і на взаємовідносини двох частин нації, розділеної між Російською і Австрійською імперіями» [18].

Відтак, в уявленнях національно свідомих патріотів 1848 р. український народ був єдиним (хоча й розділеним державними кордонами) суспільним організмом, частини якого були тісно пов'язані спільною історією, культурою, мовою, релігією, традиціями і спроможні взаємно впливати одна на іншу.

Звичайно, далеко не всі представники галицької інтелігенції під час «Весни народів» були переконаними українофілами. Для самоусвідомлення багатьох із них було цілком

достатнім, що вони русини, тобто, не поляки і лояльні піддані цісаря й Австрії. Такий світогляд ми можемо окреслити терміном «старорусинство» чи «австрорутенство». Не виключено, що потенційно подібна орієнтація могла привести до витворення окремої галицької чи «австрорусинської» національної ідентичності («габсбурзької альтернативи»). Прообразом такого національно-політичного утворення була ідея поділу Галичини на дві окремі провінції та об'єднання всіх українських земель Габсбурзької імперії в один коронний край. Як альтернатива їй – польсько-українське єднання. Полемізуючи з прихильниками колонізації русинів, Й. Левицький наголошував: «Треба оуже нині самобытності 2.900.000 Русиновъ мислити, чоґо лиш черезъ окрему провінцію рускую доступити можемо, т.е. черезъ в отлученіє сявогъ Поляковъ границею, абы дальшому вплинію польского елемента на руску землю изъ заходу вже разъ таму положити; але душею и мислею, подобие якъ со всіма Славянами, и съ ними жити можемо и повиннысьмо» [19]. Як відомо, і «загальнослов'янський», і «сепаратистський» сценарії розвитку подій виявилися нежиттєздатними.

Висновки. У середині ХІХ ст., в умовах революції, проголошення демократичних свобод, нечисленна українська інтелігенція Галичини, більшість якої складало греко-католицьке духовенство, помітно зміцнила свою провідну роль у національно-визвольному русі, насамперед щодо творення його ідеології.

Окрім внутрішніх історичних, культурних, релігійних та ін. передумов національного самовизначення русинів регіону, важливий вплив на нього мали такі зовнішні чинники, як австрійський адміністративний тиск та «вічне» протистояння з поляками. І якщо перший чинник не давав змоги «вірним русинам» навіть у їхніх планах (мріях) національно-політичного розвитку виходити за державні кордони імперії Габсбургів, заохочував до обмеження суто галицьким (чи австро-русинським) означенням своєї національної приналежності, то наявність такого сильного й конкурентоспроможного супротивника, як польський національний рух, із його провідною ідеєю відбудови польської державності, зокрема й на українських землях, змушувала церковну ієрархію шукати адекватної протидії. Час від часу ці пошуки вели до посилення проросійських симпатій, водночас спонукали до усвідомлення загальноукраїнських національних перспектив.

Список використаної літератури

1. Magocsi P.R. Old Ruthenianism and Russophilism: A New Conceptual Framework for Analyzing National Ideologies in Late 19-th Century Eastern Galicia / P. Magocsi // American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists. – K., September 1983. – Vol. 2. – P. 305–324.
2. Драгоманов М. Літературно-суспільні партії в Галичині (до року 1880) / М. Драгоманов. – Львів, 1904.
3. Франко І. Іван Гушалевиц / І. Франко // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1903. – Т. 23. – С. 169.
4. Зоря Галицка. – 1848. – 13 червня.
5. Pietruszewicz A. Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości / A. Pietruszewicz. – Lwów, 1848. – S. 47–48.
6. Malinowski M. Die Kirchen-und Staats-Satzungen bezüglich des grichisch-katholischen Ritos der Ruthenenin Galizien / M. Malinowski. – Lemberg, 1861. – S. 551–581.
7. Wiilocki W.T. Kongres Słowiański w roku 1848 i sprawa polska / W.T. Wiilocki. – L., 1927. – Т. 1. – S. 65–68; Żáček V. Slovansky sjezd v Pražę roku 1848. Sbirka dokumentu / V. Žáček. – Praha, 1955. – S. 264–267.
8. Protokolle des Verfassungs-Ausschusses in Österreichischen Reichstage 1848–1849 / Herausgeg. vom A. Springer. – Leipzig, 1885. – S. 24–27, 30–32.
9. Запрошення учених руских на зъезд до Львова // Зоря Галицка. – 1848. – 5 вересня. Чернетка відозви // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, від. рукописів, ф. І. Белея, спр. 691.
10. Центральний державний історичний архів України у м. Львів. – Ф. 180, оп. 1, спр. 2; спр. 38.
11. Лист К. Хомінського до А. Петрушевича, 7.10.1848 р. // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, від. рукописів, ф. А. Петрушевича, спр. 469, п. 12, № 203-А.
12. Кельсиев В. Галичина і Молдавія, путевые письма / В. Кельсиев. – С.Пб., 1868. – IV, 351 с.
13. Турій О. Національне і політичне пононофільство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848–1849 рр. / О. Турій // Записки НТШ. Праці історично-філософської секції. – 1994. – Т. 228. – С. 183–206.
14. Зоря Галицка. – 1848. – 6 червня.
15. Зоря Галицка. – 1848. – 18 липня.
16. Korczok A. Die grichisch-katholische Kirche in Galizien / A. Korczok. – Leipzig; Berlin, 1921. – S. 121–136.
17. Головацкій Я. Тры вступительніи преподаванія о русской словесности / Я. Головацкій. – Львів, 1849. – С. 28.
18. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : У 2 т. – Т. 2 / Ред. Ф. Сисин, упоряд. Я. Грицак. – К., 1994. – 419 с.
19. Зоря Галицка. – 1848. – 10, 17, 24 жовтня.

Одержано редакцією 16.01.2013
 Прийнято до публікації 28.05.2013

Аннотация. *Новак А.В. Галиция интеллектуальная: шаги к национальному самоопределению середины XIX в. В статье отражены основные тенденции национального самоопределения галичан в середине XIX в., в том числе и «западное видение» украинской национальной идеи. Путем анализа ментального базиса и мировоззренческих ориентиров интеллигенции, очерчено национальную перспективу «культурного пробуждения» галицкого украинского сообщества, на основе научного наследия историков-классиков.*

Ключевые слова: *Галиция, национальный вопрос, самоопределение, национально-культурное единство, интеллигенция*

Summary. *Novak A.V. Intellectual Galicia: steps of national self-determination in the middle of the 19th century. The paper shows the main trends of national self Galicia in the middle of the nineteenth century and hence «western vision» of the Ukrainian national idea. By analyzing the mental and ideological basis of guidelines outlined national intelligentsia term «cultural awakening» Galician Ukrainian community in a scientific achievements of classical historians. Roles and contribution in co-operation of the intellectual world of sides are elucidated, this co-operation had the ultimate goal of maintenance and transformation of tradition («folk soil») in historically new quality – national. The article analyzes and systematizes existing historiography of the period concept for development of the Ukrainian state in the views Galician intelligentsia. Studied the evolution of main areas of research and views outlined the factors that led to a change in outlook intellectuals. In the title the characteristics of the approach and the reasons for disagreement are studies, which solve some intelligent questions representative of the study period. With the integrated use of existing sources and historiographical developments reasoned statement of the unity of the Ukrainian nation, formed in the test period, offset by “regional-imperial factor” in the making «Ukrainian national intelligentsia».*

Key words: *Galicia, national issues, self-determination, national and cultural unity, intellectuals*

УДК 94(477)“18”:811.161.2

Н. О. Попова

МОВНЕ ПИТАННЯ ТА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ТРЕТІЙ ЧВЕРТІ XIX ст.

Анотація. *У статті висвітлено мовну ситуацію в Україні впродовж третьої чверті XIX ст. Досліджено погляди українських інтелектуалів щодо лінгвістичних прав українського народу. Доведено, що українська мова і література були важливими чинниками формування української національної ідентичності.*

Ключові слова: *мова, українські інтелектуали, національна ідентичність*

Постановка проблеми. Серед культурних чинників процесу націотворення у XIX–XX ст., одними з найголовніших були секуляризація, уніфікація, стандартизація та масове впровадження «національних» мов, які в одних випадках уже були державними, в інших – мали на такі перетворитися. Якщо для «державних націй», питання «одержавлення», стандартизації та уніфікації мови було частиною загальнішого процесу «впорядкування», зміцнення, стабілізації системи суспільних, культурних зв'язків усередині нації, то для «неісторичних народів» (до яких у той час належала й Україна), творення власної держави було справою майбутнього, а «мовне питання» часто перетворювалося на революційне гасло, оскільки мова вважалася основною складовою національної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема мовного питання та формування української національної ідентичності в третій чверті XIX ст. вже аналізувалася вченими. В цій площині заслуговують на увагу зокрема праці Г. Касьянова [1], В. Матвіїшина [2], І. Яворської [3], Б. Андерсона [4], Е. Сміта [5] та ін. Однак теоретичне та науково-практичне значення цього питання вимагає подальшого студіювання, що й зумовлює актуальність пропонованої розвідки.

Мета статті – проаналізувати мовне питання у контексті формування національної ідентичності українців упродовж третьої чверті XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Українська інтелігенція, під час реалізації національного проекту, першочергово почала культивувати саме мовну емансипацію, оскільки мова на той час вважалася однією з головних ознак нації. Таке твердження, за словами С. Легези, має під собою досить представницький фундамент. Це відобразилось і в зарубіжній науковій думці (від Й. Гердера до Я. Коллара), і в місцевих рефлексіях із цього приводу (М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович та ін.) [6, 85].